

IZADIA ZAINDU EUSKAL TOKI-IZENAK MUNDUAN eta EUSKAL EDESTIA VII.

K.a. 1.600 urte ariñago XVIIIn leiñu aldian, Faraoiak Iksoren aurka asi ziran, eta Almesek Faraoien XVIIIgarrengo leiñuaren sortzailleak 1.570-1.075 urte bitartean kaizertza barriari irauteko indarra emon ondoren, Iksoak bota ebezan.

Ortik aurrera eta 1.570-1.304ko urte bitartean, Ejiptoren jendekuntzari esaten dautsoe urrezko aldian bizi zirala.

Ejipzioak, beste sarraldi baten bildur, Siria ta Palestina Eufrates ibairaño Iparraldetik mendetu eben, eta Ego aldetik Nubiako jabekuntzak Napataraiño zabalduta, Ejipziotarrak Lur Arteko itsaso⁽¹⁾ inguruan egon ziran errien antolatzaillle edo artekari⁽²⁾ nagusienak izatera eldu ziran.

K.a. 1.375-1.358 urte bitartean, IVn Amenoteppek euki ebazan indar guztiak, erlijiozko monoteista gurketak gaintzeko alegiñean ibili zanean, Ititak Siria kendu eutsen eta basamortuaren etxe gabeko edo alderraiak⁽³⁾ Palestinan asi jakiezan sartzen.

K.a. 1.290-1.223 urte bitartean, XIXgarrengo leiñuen Faraoiak, IIn Ramsesetik asita, Siria ta Palestina berrezkuratu ebazan, eta Libio ta Egeotarren sarraldiak geratzeko Ititakaz alkartu zan. Nai ta, Libio eta Egeotarrak 1.190-1.158 urte arteko IIIIn Ramses'en denboran, Siria ta Palestina ostera berrezkuratu.

Faraoiai kanpoko lurralde orreik galtzeak, diru arloetan naasiak ekarri eutsezan, eta euki eben aginpidea makaltzen joan jakien.

(1) Lurrarteko-itsasoaren = mar Mediterraneo. (2) Artekari = arbitro. (3) Alderraiak = nòmadas.

K.a. 1.075-940ko XXIen leñuen urte artean Faraoiak, Ejiptoren bealdeko Tanisetik jaurkintzen eben bitartean, Amonen apaizak Tebasetik asita, Ejiptoren goialdian agintzen eben eta etsaigo edo zatiketa au, Iparraldean K.a. 940-730 XXIIen leñu eta K.a. 725-710 urte bitartean XXIVn leñuagaz iraun, Ego aldean K.a. 761-715 urte bitartean XXIIIen leñuagaz iraun eban.

Areik eta Etiopitarrek Ejiptoren jabetza artu eben arte, eta XXVn leñuagaz K.a. 657rarte jaurkitu.

K.a. 670n urtean, Asirioak asi ziran Ejipto menperatzen eta K.a. 654 urterarte egon ziran.

K.a. 664-525 urte artean Faraoiak, denbora gitxi orren barruan jaurkintza berrezkuratu naian egonda, Persiako IIen Kanbises agertu jakien, eta Ejiptiotarrak menderatuta, Satrapi jaurleri baten azpian ipini ebazan.

K.a. 332an Alejandro Aundiak Persak bota ebazan, ta Alejadriako Uri Nagusia eraiki ondoren, bera, K.a. 323ko urtean il zanean, Alexandroren gudal

nagusi izan zan Tolomeo-ren aginpean geratu ziran. Eta Tolomeo Faraoi izendatu ondoren, Tolomeotarren leñuai asiera emon eutson.

Tolomeotar leñuak, Elenikako jendekuntzaren eragipenean⁽⁴⁾ indartu ta Siria ta Palestinagaz jabetuta, euren agintaritzza, K.a. 30an Kleopatra beren burua eraill eben arte iraun eban, eta ortik aurrera Erromatarren kaizartzapean geratu ziran.

Ejipto ortik aurrera, Bizanziotik jaurkitu eben erromatarrek, areik eta K.o. 641ean Mauritarren mendean geratu arte.

Ortik aurrera, Ejiptoren Islamizaziñoa asi zan eta arabiar izkuntza geratu zan izkuntz bakar lez.

K.o. 969-1.171ko urte bitartean, Fatimitaren mauritar leñuak, Kairo, Uri nagusi lez izendatu eben, eta K.o. 972an Azhar mauritar eleiza islamitarren ikastetxe nagusian biurtu ebenetik, Munduko len goi ikastetxe edo Ikastetxe Nagusia eraiki ebala esan leike.

(4) Eragipena = influencia. (5) Mairu erregearen = sultan. Mairu-erregearen=Sultan.Mairu-erregearen=Sultan.

1.170-1.250 urte bitartean, Ayubitaren mairu errege leiñuak Siria berrezkuratu ondoren, mameluko gudariak baztertu ebezan, eta oneik gero, euren gortasunean, etorriko ziran mairu erregearen⁽⁵⁾ jagole izatera lortu eben.

1.517an Ejipziotarrak, Otomanoen⁽⁶⁾ menpean jauzi ziran, eta oneik ejiptotarren jaurkintzarako Baja jaurlari bat ipini eutsen.

1.798an Napoleonek Ejiptoren menperatasuna asi eban, Ingelesak Indiagaz euki eben salerosketaren gora berak moztuteko. Baiña au be, Ingelesak Otomanoakaz bat eginda 1.801ean bota eben.

1.805ean, Mohamed Ali izendatu eben Ejiptoren Baja jaurlari lez eta mamelukoak ezereztu ondoren, onek leiñu ondore bat irasita, 1.952ko urterarte Faruk erregeagaz iraun eban.

1.820-1.822 urte bitartean, Sudanen egoan Funji erreñua menperatu eban.

1.866an Ismail Baja jaurlariak Jedibe Baja baiño izen aundiagoa artu eban, eta bere jaurkintzapean 1.869an Suezeko itsas xidor edo ugaska zabaldu zan.

Sudaneko menpetasunari amaiera emon eutsoen, baiña ortik aurrera Ejiptoren barneko jaurkintzan, Frantzia eta Ingelesaren eragipena asi zan garai-pentzen.

1.882an Ingelesak Ejipton, guda legez eskua sartu eben sortu zan iraultza bakeztuteko, eta ortik aurrera eurak izan ziran jaun eta jabe Ejiptoren jaurkintzan.

1.898an, Ejipto ta Inglaterraren gudalozteak alkartuta, Sudanek 1.885ean lortutako askatasunak ostera menperatu ebazan, ta bien arteko mendekua ezarri eutsoen.

Munduko leenengo guda nagusian Turkiak, batzango zale kaizertzakaz bat egin ebenean, Ingalaterrak amaitutzat emon ebazan Ejiptogaz euki ebazan artu emon guztiak, eta berak Ejipton irasi eban zaindaritza, 1.922ko urterarte iraun eban, naita oraindiño Suezeko Ugaskaren⁽⁷⁾ kontrola eta Sudanen bien arteko mendekua eroan.

1.868-1.936 urte bitartean I Fuad bizi zanak 1.917-1.922 urte bitartean Ejiptoko Sultan egin zan, ta errege lez 1.922an izendatuta, 1.936an ilzanean, bere seme I Faruk´eri aldikatu eutson.

I Faruk (1.920-1.965) 1.936-1.952ko urte bitartean errege egin zan ondoren, Ingelesen aurkako politika eroan eban, eta ez eutson Europako ardatzaren indarrari aurkako gudarik agertu 1.945eko urterarte.

1.958an erritik kanpora bialduta, 1.959an lekaide sartu zan.

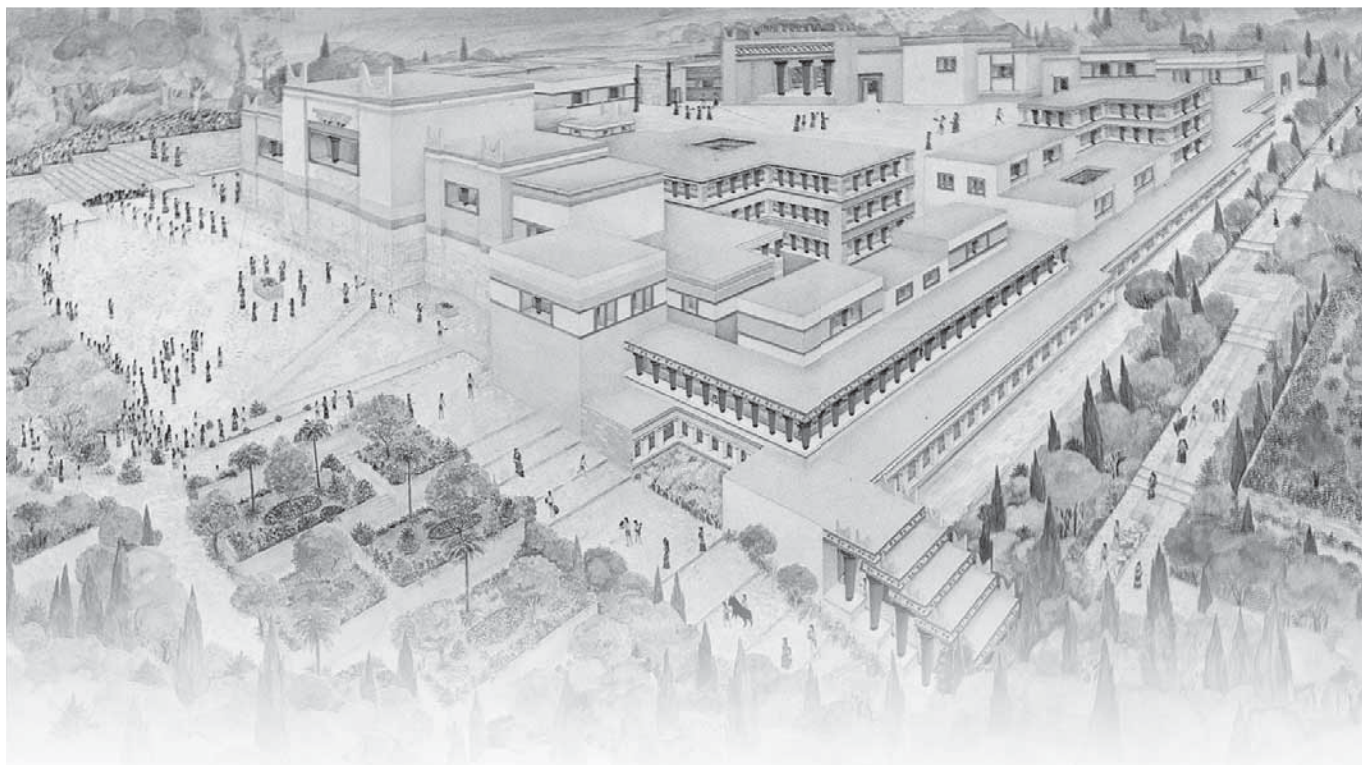
Ejipto, Palestina zatituaren aurkakoa agertu zan, eta 1.948-1.949 urte bitartean Isrraelegaz borrokatu zan.

1.952ko Uztaillan, Mohamed Naguib gudar nagusiak bideratuta eta Gamal Abdel Nasser koronel ordezkariak antolatuta, I Faruk erregea kendu eben jaurkintzatik eta bere seme In Fuad (1.952-1.953) izendatu, gero 1.953an au be erregetzatik kenduta, Naguidek euren agindupeko errepublika irasi eban.

Ejipzioak Isrraelekin ortik aurrera, badakigu zenbat eztabaida euki dabezan 1.979ko Epaillan bakezkoak egin arte. Ejipto gaur, ONU, OUA eta Mauritarren Alkargoko kidea da.

(5) Mairu erregearen = sultan. Mairu-erregearen = Sultan. Mairu-erregearen=Sultan. (6) Otomano = Turco. (7) Suezeko ugaska = Canal de Suez.

2.3. Greziaren edesti laburra.

Grezia asierako baten, Lurrarteko Itsasoaren inguruko erri leiñu guztiak lez, leiñuen auzotasunezko laterrietan antolamenduta bizi ziran luzeroko denbora aundi baten, euren sariak irabazten asi ziran arte.

Mundu onen goimaillako jakintza, Tupiki edo brontzezko Aro Aldia esaten dautsoe, K.a. 3.500-1.400 urte bitartekoari.

Greziar, K.a. 2.800 urte brontzezko denbora orreitan asi ta, Elenikako erdiugaratean Laterrituko Uriak ezarri ziranen artean, erri jakintza asko sortu eta gaienduta⁽¹⁾ desagertu ziran.

Garrantzidunak Kreta ugartearen (kretense) eta geroago K.a. 1.700 urte inguru Mizenaseko jendekuntzatik sortu ziranak.

Lortu eben goimallako jakintza, ez zan euren ganetik sorturikoa, Asia ta Ejiptoko jakituriaren alkartasunezko eragipenetik, eurak artu ta edertu egin ebana baiño.

Europa edo Lur nagusi onen erditik joan ziran Akeo ta Elenotarrak, Kretaren jendekuntz jakintzaren eragipeneko⁽²⁾ mende egon ziran aintziñako denboretatik eta Iparraldeko erri neolitikotik.

Kretak jakintzan euki eban jendekuntzazko bereketaren⁽³⁾ ondorioz, K.a. 1.700 urte inguru: Tirinto, Korinto eta Tebaseko Uri nagusiak eraiki ziran.

K.a. 1.400 urtean Akeotarrak, Kretako ugartearen egon zan Knosos gaztelu edo jauretzea ezereztu ondoren, Mizenaseko jakintza sartu zan bere ederenetariko jendekuntz garaian. Gizaldi bi geroago, Peloponeso, Greziaren erdian, Asia Txikerraren itsas-bazterretan eta Txipreko ugartearen zabaldu zan.

K.a. XIIIn gizaldian, Iparraldeko Doriotarren erasoaldi edo sarraldia euki eben, eta jakintzan, Akeotarrak baiño atzeratuagoak egon ziralako, Greziaren jendekuntza berakada galanta emon da, jakintsuak Greziaren erdi mendea zala, esan eben.

Dorioak, Peloponesoan kokatu ziran batez be, eta Espartako Urira eldutako Akeo ta Dorioen jendekuntzazko elkartzearen, adierazpena da.

Joniotarrak batera, egunaren neurria artu gabe eta itsas aldetik astiro, Atikako Uri nagusietan eta batez be Atenasen asi ziran bakezko goxotasunean sartzen.

Eleno, Akeo, Dorio, Eolio ta Joniotarrak, sekula ez eben lortu Greziaren erri guztiarentzak agintza bakar bat, politikako jaurkintzan guztiz, askatasunaren Laterritasunezko Urietan oitura zar lez antolatuta egon ziralako, euren artean beste loturirik eukin gabe, enda, izkuntza, erlijioa eta euren jakintzak emoten eutsoena baiño.

Ardurak ondo zaintzeko, geiago bear eben ?.

(1) Erri- jakintza asko sortu ta gaienduta = sobresalir resplandecer. (2) Eragipeneko = influencia, impulso (3) Bereketare = asimilación.

K.a. 800-600 urte bitartean, laterritutako Uri oneik Ejeo itsasoaren ugarteetan, Asia Txikerraren itsas-bazterretan, Joniko itsasoaren ugarteetan eta Lurrarteko itsasoren izparterretan: Italian, Napoles eta Tarento; Frantzia, Marsella; Erdi Ugarte onetan eta Jeronaren lurraldeko Rosaseko itsas golkoan, Ampurias eta Rosas; eta Afrikan, Libiaren Iparraldean Lurrarteko itsasotik 15 kilometrora dagoena, Zirenen koloniak edo salerosteko Uriak.

K.a. 600-300 urte bitartean, Greziatarren jendekuntza⁽¹⁾, beren urrezko garaipenera eldu zan: Etxagintza edo Eraikintza⁽²⁾, Irudigintza edo zizelkaritzan⁽³⁾, Olerki⁽⁴⁾, Eraman ona edo Jakin zaletasunean⁽⁵⁾, Antzerkian⁽⁶⁾, Matematiketan eta Natur jakintzan.

Greziak, Atenasen bere jaurkintzarako, Demokrazizko legean antolatuta. Esparta alderantziz, bikaintasunezko gudaren antolamenduan, eta beste Uri batzuekatz: "Korinto, Kalzis, Korzira⁽⁷⁾, Mileto, Sardes, Fozea, Lesbos eta abar, goimallako goraldi edo aurrerapidea lortu eban.

Asiaren lur-arloetan ikusi dogun lez, K.a. Vn gizaldian Persak, Europaren mendeko bideak zabalik eukiteko, Griegoak menperatu gura ebezan, Griegoen Uriak alkartuta baiña, eta gudaindarrak Atenas ta Espartaren aginpean bideratuz: Maraton, Salamina ta Platean⁽⁸⁾ astiñaldi ederrak artuta, alde egin bear izan eben.

K.a. 448an Kaliaseko bakearekin amaitu ziran Persa eta Griegoen aurkako guda⁽⁹⁾.

Espartarrek, euren indarrezko arrotasunean, Atenasen nagusitasunezko jakintasunagaitik bekaitz eta jeloskor edo ixterbegituz urdurik ibilita, Uri guztietatik Atenasen etsai guztiak batzen asi ondoren, K.a. 431-404 urte bitartean Peloponeson, anai arteko guda asi eben.

Espartak irabasle urten ebalako, beste alkartasun batzuk be egin ziran eta or asi ziran etenbako borroak Greziako Urien artean.

Uriek guztiz indargabetu arte ekin eutsen eta Greziaren Iparraldeko Mazedoniatik IIn Filipo⁽¹⁰⁾ erregea agertuta, ez eben euki indarririk espartar mendetik iges egiteko erdi ugarte ta Grezia osotzen ebazan ugarte guztietatik.

Bere seme Alejandro aundiak⁽¹¹⁾, Persak K.a.334an Granikon, eta K.a. 333an Issuseko gudatan menperatu ebazan, eta K.a. 326an bere agintaritzza Greziatik Indiaraiño zabaldu eban.

323an Alejandro Aundia il zanean, Grezia, Alejandroren guda nagusiaren eskuetan geratu zan eta ostera lengo Urien jaurkintzazko antolamendua artu barik, aurkako alkartasunetan geratu zan bananduta.

Zori edo egoera orreik, Greziako atear erromatar indartsuari zabaldu baiño besterik ez eutson egin eta erromatarrek K.a.148an Mazedonia menperatuta, Grezia osoa erromatarren lurralde lez geratu zan.

Atutxa'tar Paul

Zornotza'n 2.013an Urtarrillaren 15ean

(1)Jendekuntza = civilizaciòn. (2)Eraikintza=arquitectura.(3)Zizelkaritzan=escultura.(4)Olerki=poesia.(5)Eraman ona edo jakin zaletasunean = filosofia.(6)Antzerkian=teatro. (7) Kor-zira = gaur Korfu dana.(8) Medikaseko guda. (9)Periklesen denborak ziran oneik. (10) K.a. 382 336, Pausaniasek il eban. (11) K.a. 356 323ra bizi, eta 336an erre-getzara igon.